

Прегледни рад  
УДК: 37.016:811.163.4(497.11)  
37.091.3.:811.163.41  
DOI: 10.5937/zrffp53-42795

# НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У ГИМНАЗИЈСКИМ ПРОГРАМИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (ОД 1990. ГОДИНЕ ДО ДАНАС)

Јелена Д. МИХАЈЛОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици  
Филозофски факултет  
Катедра за српски језик и књижевност

---

<sup>1</sup> jelena.mihajlovic@pr.ac.rs

Рад примљен: 10. 2. 2023.  
Рад прихваћен: 23. 3. 2023.

## НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У ГИМНАЗИЈСКИМ ПРОГРАМИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (ОД 1990. ГОДИНЕ ДО ДАНАС)<sup>2</sup>

*Кључне речи:*  
образовање;  
гимназија;  
наставни програм;  
структура  
наставног  
програма;  
настава  
књижевности.

*Сажетак.* У раду је дат дијахронијски преглед наставних планова и програма за Српски језик и књижевност у периоду од 1990. године, када су гимназије, након усмереног образовања, поново враћене у образовни систем Републике Србије, до данас. Праћени су, анализирани и упоређивани структура и садржаји програмске целине *Књижевности*. Циљ компарирања гимназијских наставних програма у назначеном периоду јесте да се констатују и образложе позитивне и негативне стране досадашњих реформи којима су литерарни садржаји били изложени, те да се, у складу с резултатима добијеним у истраживању, о томе донесу извесни закључци и дају предлози за рад на њиховом будућем усавршавању.

<sup>2</sup> Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

## Увод

Образовање је процес стицања искустава и сазнања током кога се сваки појединац интелектуално развија. Образовање може бити формално, неформално и информално. „Под формалним образовањем подразумевају се образовни процеси који се одвијају унутар формално-образовног система, хијерархијски структурисаног (од основних школа до факултета), који у свом крајњем исходу воде стицању одређених знања и диплома“ (Павићевић и Петровић, 2015, стр. 103). У формално образовање спадају предшколско, основношколско, средњошколско и високо образовање.

Средњошколско образовање сваком свршеном основцу пружа једнаке услове да према својим жељама и способностима одабере одређени тип школе и тиме се определи за правац у коме ће ићи његова даља едукација.

До средине седамдесетих година XX века у Републици Србији се средњошколско образовање делило на гимназијско (четворогодишње општеобразовне школе) и стручно (стручне и занатске школе). Седамдесетих година прошлог века у тадашњој СФРЈ актуелизовано је питање реформе образовног система. Реформа је подразумевала увођење у средње школе тзв. усмереног образовања и она је започета 1974. године. „Почетни концепт оствариван је од 1975/6. у Хрватској и Војводини, а постојао је договор да се у остале републике и покрајине уведе најкасније до 1979/80“ (Ваћевић, 2006, стр. 112). У СР Србији усмерено образовање уведено је 1977. године. Овакав вид наставног процеса састојао се из две фазе: I фаза била је *заједничка основа* за све ученике, у којој се, у трајању од две године, свима пружало исто, опште образовање; II фазу чинило је стручно образовање у трајању од једне или две године. Идејни творац оваквог концепта средњошколског школовања био је хрватски политичар Стипе Шувар (Šušvar, 1977). Усмерено образовање укинута је почетком деведесетих година, када су у школе поново враћене гимназије, а уведене су и уметничке школе.

У Републици Србији средња школа са најдужом традицијом свакако је гимназија. Она ученицима пружа општа и свеобухватна знања из различитих области. Траје четири године и у њу се ученици могу уписати

након завршене основне школе. Одувек се сматрала престижном школом коју похађају најбољи ђаци.

„Основни циљ образовања у гимназијама јесте да се реализацијом гимназијских програма код ученика развије интелектуална ширина, потреба за новим спознајама и сазнањима, истраживачка радозналост, као и разложно и стваралачко мишљење, самостално учење и жеља за перманентним самообразовањем у току и ван наставе. С обзиром на чињеницу да у односу на остале средње стручне школе пружа најшире образовање, она, заправо, представља прелазни степен ка професионалном усавршавању на различитим факултетима, јер не оспособљава ученике за неко посебно занимање, већ их, углавном, усмерава ка даљем школовању. Управо из тог разлога гимназије најчешће уписују ученици који након завршене основне школе нису дефинитивно опредељени за то шта ће студирати, али свакако планирају да своје образовање након средње школе наставе на некој од високообразовних установа“ (Михајловић, 2014, стр. 265). Бирајући гимназију, ученици себи дају могућност да за четири године открију или развију интересовања за одређену науку или научну област.

У већини земаља гимназије ученицима нуде могућност опредељења за неколико смерова. Поред општег смера, који подразумева уравнотежен однос свих општеобразовних наставних предмета, у Републици Србији ученик може одабрати и друштвено-језички или природно-математички смер. Од типа усмерења зависи које ће научне дисциплине бити доминантне у плановима наставе и учења, те обим наставног садржаја у сваком од предмета понаособ (у гимназији друштвено-језичког типа доминирају часови учења страних језика и друштвених наука, док је у природно-математичкој акценат на математици, физици, хемији, биологији и информатици). Поред опште гимназије постоје и војна гимназија и гимназија за ученике са посебним способностима. У гимназије за ученике са посебним способностима спадају: филолошка гимназија, математичка гимназија, гимназија за ученике са посебним способностима за физику и гимназија за спортисте.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> У намери да се повећа број ученика који се опредељују за гимназијско образовање, последњих се година списак гимназија за ученике са посебним способностима знатно проширио, па се од некадашње квалитетне општеобразовне установе дошло до једанаест специјализованих типова гимназија или одељења. Иван Ивић, пензионисани професор психологије Филозофског факултета у Београду, сматра да не може да постоји никаква специјална надареност за историју, географију, биологију, хемију, аудио-сценске уметности... Он истиче да смисла да постоје као засебне гимназије има једино у случају језичких и математичких, а да за појединачне предмете ученици само могу бити више или мање заинтересовани (в. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/reforma-bez-koncepcije-gimnazije-bez-sustinskih-promena/>, 12. 6. 2022). Формирањем оволиког броја специјализованих одељења квалитетној општеобразовној гимназији какву смо одувек имали може се само нашкодити. У прилог овој тези иде и податак да

## *Наставни планови и програми за гимназије и њихова реформа<sup>4</sup>*

Иако је гимназија у Републици Србији општеобразовна установа с изузетно дугом традицијом,<sup>5</sup> гимназијски програми су документи који су крајем XX и почетком XXI века најмање били обухваћени реформским процесима. Последица тога била је чињеница да се, у односу на другу половину XX века, када је бити ђак гимназије била привилегија најбољих, последњих година у ту средњошколску установу, иако пружа најшире образовање, уписивало све више ученика чије је знање слабије од знања оних који су се опредељивали за стручне школе. Забрињава и податак да се за похађање гимназија из године у годину опредељује све мањи број свршених основаца (Михајловић, 2014, стр. 341).

Разлог томе вероватно лежи у чињеници да се у гимназијском образовању у последње три деценије односно доскора готово ништа није мењало. Настава се до 2011. године изводила по програмима из 1990. године (Правилник о плану образовања, 1990) и 1991. године (Програм образовања и васпитања, 1991); школске 2011/2012. и 2012/2013. у примени су били иновирани наставни документи (Правилник о наставном плану и програму, 2011), који су представљали само прелазно решење до доношења нових, на чију се реформу, нажалост, предуго чекало.<sup>6</sup> Наиме, после много полемике о реформи започетој 2001. године и у јавности и у самом Националном просветном савету, сматрало се да ће се ограниченим важењем иновираних програма остварити континуитет у образовању након изласка ученика из основне школе у којој се већ радило по реформисаним наставним документима. Циљ је био да се на тај начин безболније премости период до усвајања нових, потпуно реорганизованих гимназијских програма. Њиховом ограниченом важењу „највише је допринела чињеница да су припремани без претходно дефинисаних стандарда образовних постигнућа ученика,<sup>7</sup> без пројекта за велику матуру и без пажљиво

---

је у школској 2020/2021. години било 103 специјализована одељења која је похађало 3130 ученика, што је око 20% од укупног броја ђака који се школују у гимназијама.

<sup>4</sup> Делови овога рада, који се односе на стање у гимназијским програмима до 2013. године, преузети су из необјављене докторске дисертације (Михајловић, 2014).

<sup>5</sup> Прва српска гимназија отворена је у Сремским Карловцима давне 1791. године, када су Карловци били под Хабзбуршком монархијом, док је најстарија гимназија у Кнежевини Србији била Прва крагујевачка гимназија, основана 1883. године.

<sup>6</sup> Реформа је, наиме, започета још 2001. године и требало је да представља свеобухватну, темељну реорганизацију гимназијског образовања. Међутим, у току ње наилазило се на многе проблеме, те ни данас, иако су нови програми већ неколико година на снази, није у потпуности завршена.

<sup>7</sup> Стандарди образовних постигнућа представљају кључна знања, вештине, умења, компетенције и системе вредности које би ученици требало да усвоје кроз читаву средњу школу односно на одређеном нивоу у образовању.

одмереног односа у броју обавезних и изборних предмета и садржаја у оквиру њих“ (Михајловић, 2014, стр. 344).

Без обзира на поменуте пропусте у начину доношења и многе друге мањкавости, иновирани програми донели су прекопотребно освежење садржаја намењених гимназијалцима и наду професорима да се на поменутом пољу коначно нешто ради. Једна од позитивних страна овог гимназијског документа за Српски језик и књижевност била је „чињеница да је изменама у дефинисању циља и задатака наставе српског језика и књижевности постигнуто да фокус више није на стицању знања, већ на развоју различитих компетенција ученика (знање, ставови, вредности, вештине), које имају већу употребну вредност у свим сегментима њиховог живота“ (Михајловић, 2014, стр. 344).

Након истека две школске године, колико су поменути документи били на снази, Министарство просвете је 2013. године донело одлуку да се реформа гимназијских програма поново одложи, на шта су утицале многе околности, међу којима су, поред већ поменутих, били и недостатак финансија те захтеви Форума београдских гимназија и Конференције гимназија Србије да се реформа не изводи напречац кад се већ на њу чекало толико година. Погрешном редоследу корака и брзини спровођења такве реформе успротивио се и Национални просветни савет.<sup>8</sup>

Коначно, са увођењем толико дуго најављиване и ишчекиване свеобухватне реформе гимназија кренуло се 2017. године. Приоритети који су били постављени 2011. године пратили су и последњу реорганизацију гимназијских програма, која је тек недавно завршена, и то не у потпуности. Најновији, редефинисани програми наставе и учења, с чијим се увођењем кренуло од школске 2018/2019. године за први разред гимназија,<sup>9</sup> засновани су на исходима учења, чиме пре свега треба да се допринесе развоју језичке, математичке и научне писмености код ученика. На сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања је непосредно пре почетка примене реформе наведено да ће будући рад гимназија бити стављен у савремену педагошку парадигму, која подразумева неговање међупредметних компетенција, већу изборност програма, савремене методе наставе и технологију рада. Такође се наводи да је један од очекиваних ефеката будућих промена афирмација гимназија као установа које негују и унапређују културни идентитет средине у којој раде (<https://www.zuov.gov.rs>, 6. 2. 2017).

<sup>8</sup> В. <http://pdisni.wordpress.com/2011/07/28/fbg-reforma-gimnazije-ma-vredelo-je/>, 2. 7. 2011.

<sup>9</sup> Реформисани програми су узастопно увођени годину за годином, па је школске 2019/2020. у гимназијама почео да се примењује реформисани програм наставе и учења за други разред, 2020/2021. за трећи разред и 2021/2022. године за четврти разред. Претходне школске године (2021/2022) из гимназија је, дакле, изашла прва генерација свршених средњошколаца која је радила по реформисаним наставним програмима.

Крајњи циљ овако конципираног образовног процеса требало је да буде увођење државне матуре која би требало да при преласку ученика на виши ниво образовања замени досадашње пријемне испите, те да се на основу ње донесу извесни закључци о квалитету спроведене реформе и степену усвојености знања код ученика. Међутим, услед многобројних разлога, од којих се данас најчешће помињу пандемија изазвана корона вирусом и изузимање из доношења одлука о великој матури универзитетске заједнице, увођење државне матуре, нажалост, још увек није реализовано, нити је изванредан датум када ће се с таквим начином завршетка средњошколског образовања почети.

### *Структура наставних планова и програма/програма наставе и учења за гимназије од 1990. године до данас<sup>10</sup>*

Наставни план и програм по коме се у гимназијама Републике Србије изводила настава након укидања усмереног образовања објављен је 1990. године, за I разред, и 1991. године, за II, III и IV разред. С обзиром на турбулентне друштвено-историјске прилике које су обележиле деведесете године XX века, а које су се одразиле и на поље образовања, реформу наставних докумената из тог периода било је потребно урадити већ крајем деведесетих година, али је она ипак, о чему је било речи, реализована много касније. Неуспех реформе из 2011. године за последицу је имао враћање традиционалним програмима с почетка деведесетих који су, с незнатним изменама у садржајима из књижевности, у *Просветном јаснику* објављивани сваке наредне године (2013, 2014, 2015, 2016), до последње реформе.<sup>11</sup>

Разлика у наставном програму за српскохрватски, односно српски језик и књижевност између документа из 1990. године (Правилник о плану образовања, 1990) и 1991. године (Програм образовања и васпитања, 1991) и иновираних наставних програма из 2011. године (Правилник о наставном плану и програму, 2011<sup>12</sup>) за исти предмет свакако је било. Оне су биле мање у подручјима језика и културе изражавања, док су озбиљније измене и допуне чињене у подручју књижевности.

<sup>10</sup> У раду ће бити анализирани наставни програми за гимназију општег типа.

<sup>11</sup> Правилник о наставном плану и програму, 2013; Правилник о наставном плану и програму, 2014, Правилник о наставном плану и програму, 2015; Правилник о наставном плану и програму, 2016.

<sup>12</sup> Изворни текст иновираних наставних програма својевремено се могао преузети са сајта Педагошког друштва информатичара Србије ([www.pdis.org.rs](http://www.pdis.org.rs), 19. 6. 2013). Како је сајт промењен у <https://pdisni.wordpress.com/>, на коме наведеног документа више нема, исти текст се може наћи у: Михајловић, Ј. (2014). *Наставни планови и програми на некадашњем српскохрватском јоворном подручју – контрасивна анализа* (одбрањена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, стр. 539–552.

План образовања за предмете првог разреда био је идентичан за сва три типа гимназије – општи, друштвено-језички и природно-математички. Према наставном плану гимназије општег типа, *Српски језик и књижевност* се у свим разредима изучавао на 4 часа недељно. Недељни фонд часова остао је исти до данас, док се годишњи фонд може незнатно разликовати у зависности од дужине трајања школске године.<sup>13</sup>

Структуру овога документа за први разред, а исто је било и 1990. године, чинили су: циљ и задаци наставе српског (српскохрватског) језика,<sup>14</sup> садржаји програма разврстани на три програмско-тематска подручја – (А) *Књижевност*, (Б) *Језик* и (В) *Култура изражавања*, те упутство за реализацију програма објављено под насловом *Начин остваривања програма*.

Новине које је у односу на дотада важећи донео привремени наставни програм из 2011. године углавном су се односиле на измењене циљеве и задатке наставних предмета и начин остваривања програма. Циљ и задаци наставе Српског језика и књижевности били су готово потпуно измењени, што је и очекивано с обзиром на то да је од програма из 1990. и 1991. године до доношења иновираног прошло више од двадесет година. Они су у новом документу били усклађени са општим циљевима образовања и васпитања у гимназији, те са међупредметним компетенцијама.<sup>15</sup>

„Циљ изучавања српског језика и књижевности, дефинисан 1990. године, 2011. године је допуњен ставом да је, поред образовања и васпитања ученика као слободне, креативне и културне личности, за њега веома значајно и унапређивање језичке и функционалне писмености. Листа задатака је значајније измењена, посебно у доменима образовања и васпитања који се односе на развијање осећања припадности сопственој нацији и култури, на допринос очувању и неговању мултикултуралности, те развијању сарадње и солидарности између припадника различитих социјалних, етничких и културних група“ (Михајловић, 2014, стр. 268).

Једну од важнијих измена у иновираном наставном програму у односу на програм из 1990. и 1991. године представљала је и чињеница да у новом

<sup>13</sup> Према наставном плану из 1991. године, у гимназији друштвено-језичког типа *Српски језик и књижевност* се у првом и другом разреду изучавао на по четири часа недељно, док се у трећем и четвртном разреду изучавао на по пет часова недељно. У одељењима природно-математичког смера пак изучавао се на по четири часа недељно у првом и четвртном разреду и три часа недељно у другом и трећем разреду (Правилник о плану образовања, 1990, стр. 10–11). Овакав наставни план задржао се и у актуелним програмима наставе и учења (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 3–4).

<sup>14</sup> Реч *српскохрватски* је речју *српски* у свим падежним облицима у плану и програму замењена 1992. године, доношењем *Правилника о изменама и допунама Правилника о плану и програму образовања и васпитања за гимназију* (Правилник о изменама и допунама, 1992, стр. 1).

<sup>15</sup> Више детаља о томе може се наћи на: <http://pdisni.files.wordpress.com/2012/01/pismo-za-inovaciju-programa-za-gimnaziju-con.pdf> (27. 11. 2022).



програму није било прецизно одређеног броја часова за свако тематско подручје, нити, у оквиру подручја, за сваку књижевноисторијску епоху односно грану граматике у оквиру језика. У традиционално конципираним програмима тај број био је јасно дефинисан и у односу у броју часова књижевности, језика и културе изражавања није смело бити никаквих произвољности. У складу с тим, у зависности од разреда, годишњи фонд часова наставе нашег предмета годинама је био распоређен тако да је „за подручје *књижевности* предвиђено око 60 одсто, а за друга два, *језик* и *култура изражавања*, око 40 одсто часова. За свако подручје био је исказан укупан број часова. У оквиру тог фонда планирани садржаји обрађивали су се на 70 одсто часова, а осталих 30 одсто часова било је предвиђено за понављање, утврђивање, вежбање и систематизовање садржаја програма“ (Програм образовања и васпитања, 1991, стр. 12).

Занимљиво је да је измењен концепт, без прецизно дефинисаног броја часова за свако предметно подручје или наставну тему, у најновијем програму задржан само за први разред, мада се и овде, у *Уџбенику за дидактичко-методичко остваривање програма*, даје одређена препорука: „Области Језик, Књижевност и Језичка култура треба да чине предметну целину, да се прожимају и употпуњују. Стога је препоручени број часова само оквиран (за област Језик 32, за Књижевност 80, а за Језичку културу 36). Пажљивим планирањем наставе и учења које треба да доведу до остварености предвиђених исхода за све три области, наставник ће сам, уз праћење резултата ученика, распоређивати број часова“ (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 12). Претпостављамо да је разлог томе чињеница да су најновији програми доношени годину за годином, па се већ након прве године примене тако конципираног документа дошло до закључка да то није добро решење. Програми за наредне разреде, други, трећи и четврти, доносе прецизне податке о томе за које се предметно подручје предвиђа колико часова.

Структура актуелног програма наставе и учења за гимназије битно се разликује од претходних докумената. Програм за Српски језик и књижевност најпре доноси *циљ* учења предмета, потом одељак *Општиа предметна компетенција*, у коме су посебно дефинисане компетенције ученика на основном, средњем и напредном нивоу, а затим и одељак *Специфична предметна компетенција*, у коме су компетенције дефинисане за сваку тематску целину посебно, те у оквиру сваке тематске целине за сваки развојни ниво. Конкретизацију програма наставе и учења доносе табеле у оквиру којих су за сваку област/тему најпре дефинисани исходи учења, а онда и садржаји, чијим ће се усвајањем допринети њиховом достизању.<sup>16</sup> У наставку

<sup>16</sup> „Садржаји су у функцији остваривања исхода који су дефинисани као функционално знање ученика тако да показују шта ће ученик бити у стању да учини,

документа у вези са сваким исходом наведени су и *Стандарди постигнућа*. Завршни одељак програма наставе и учења за Српски језик и књижевност чини *Увод у дидактичко-методичко остваривање програма*.

Приказана структура програма незнатно је измењена у каснијим разредима, док су садржаји програма на сваком узрасту распоређени на исти начин – по подручјима, областима и темама, уз примену принципа поступности, корелације, интеграције и примерености узрасту ученика.

Једна од значајнијих новина у структури актуелног програма јесте и та да се у њему на првом месту нашло предметно подручје *Језик*, што досада није био случај – у претходним документима била је то *Књижевност*.

### *Настава књижевности*

Програмска целина *Књижевност* обухвата књижевнотеоријско и књижевноисторијско проучавање књижевноуметничких текстова који су у наставном програму дијахронијски распоређени. Дела предвиђена за проучавање су од првог до четвртог разреда распоређена од временски најстаријих – књижевности старог века до најмлађих – савремене књижевности. Од овога принципа се у ранијим документима одступало само у поглављима *Увод у проучавање књижевних дела* у првом разреду и *Проучавање књижевних дела* у четвртом разреду, те у сегменту *Лектира* (имао га је само програм из 1990. и 1991. године). У последњем програму до овога одступања долази чешће, услед увођења тематске целине *Дијалог књижевних епоха* у трећем и четвртом разреду и увођења у програм изборних садржаја.

Актуелни гимназијски програм за први разред почиње наставном темом *Књижевност као уметност речи*, за којом следе целине *Читање и проучавање књижевности* и *Књижевни родови и врсте* (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 9). Садржаји наведени у оквиру ових целина углавном се подударају с онима који су у програму из 2011. године били заступљени у оквиру теме *Увод у проучавање књижевних дела*. Књижевнотеоријским приступом програмским садржајима покушало се избећи нагло прелажење с тематског проучавања књижевноуметничких текстова, карактеристичног за наставу овога предмета у основној школи, на проучавање историје књижевности, тј. проучавање књижевноуметничких текстова у историјском контексту, како је предвиђено програмом за средње школе.

Програм наставе и учења за гимназије који је тренутно на снази почиње садржајима који се тичу основних појмова о уметности, врстама

---

предузме, изведе, обави захваљујући знањима, ставовима и вештинама које је градио и развијао током једне године учења конкретног наставног предмета“ (План и програм наставе и учења, 2020, стр. 413).

уметности и уметничким изражајним средствима. Ових садржаја било је и у иновираним програму из 2011, али представљају новину у односу на програм с почетка деведесетих година прошлог века. Наведена измена доприноси квалитету гимназијског програма јер се њоме надограђује врло оскудно знање које о овим појмовима ученици стичу у основној школи. Ипак, у односу на документ из 2011. године, који је нудио упознавање с обједињавајућим чиниоцима књижевног дела, те захтеве који се односе на уметнички доживљај, утиске, разумевање, сазнавање и доживљавање уметничких вредности у књижевном делу, стваралачку грађу и естетска значења књижевног дела, најновији програм је много сажетији, па самим тим наставницима не пружа потребна упутства за многа конкретнија књижевнотеоријска и методичка поступања у раду, што представља његову мањкавост. Из њега је непотребно изостављена и целина *Техника исцртавања књижевноуметничког дела*, која је доносила захтеве за коришћењем различитих типова књига као извора информација (примарни и секундарни извори) и коришћењем електронских база података и садржаја с интернета, те упознавање ученика с научном апаратуром, као што је употреба фуснота, библиографије, техничка обрада текста и сл. Ови садржаји свакако су неопходни свим средњошколцима, а нарочито гимназијалцима, јер се очекује да ће већина њих наставити своје образовање на некој од високошколских установа, где ће се с изразом различитих врста научних радова стално сретати.

Списак текстова за обраду у оквиру *Увода у истраживање књижевних дела* одређене измене претрпео је још 2011. године у иновираним наставним програму тако што су поједини текстови били изостављени, поједини су пребачени у друге програмске целине, а у програм је унето и неколико нових дела. Из програма су тада изостављене народна приповетка *Злајна јабука и девет ђауница* и збирка новела *Рани јаги* Данила Киша, а балада *Хасанајница* и народна приповетка *Дјевојка држа од коња* пребачене су у *Народну књижевност*; Софоклеова *Антигона* пребачена је у сегмент *Књижевност старог века*, што се није променило ни у последњем документу; књижевноуметнички текстови *Звезде* Јована Дучића, народна лирска песма *Лијепо Иво*, роман *Како су цвјетале њикве* Драгослава Михаиловића и драма *Путијуће позориште Шојаловић* Љубомира Симовића нашли су се у програму из 2011. године, али су из најновијег документа изостављени. Неке од учињених измена биле су добродошле, и оне су сачуване и у најновијем документу, док су неке урађене непромишљено и за њих ни тада није било убедљивог објашњења.<sup>17</sup>

<sup>17</sup> На пример, збирка новела *Рани јаги* Данила Киша 2011. године изостављена је из програма упркос чињеници да су подаци добијени у истраживању о томе шта српски гимназијалци најрадије читају, које је у мају 2007. године организовао мето-

У најновијем програму наставе и учења, у тематској целини *Књижевни родови и врсте* задржани су текстови *Бановић Стирахинја*, *Први њуј с оцем на јушрење* Лазе Лазаревића, *Туја* Антона П. Чехова и *О њричи и њричању* Иве Андрића. Новину представља избор лирске поезије XX и XXI века (три песме по избору наставника и ученика), роман *Дорошеј* Добрила Ненадића, те одломак из романа *Време чуда* Борислава Пекића.

Када је реч о садржајима у оквиру књижевних епоха, методологија која се примењује у изради средњошколских програма (тзв. линеарно програмирање) утицала је на њихов редослед. Тако се „ученици најпре упознају с основним појмовима о развоју, тематици, жанровима и особеностима одређеног периода, потом с најзначајнијим представницима дате епохе у европској књижевности, одликама епохе код нас и, на крају, нашим најзначајнијим представницима“ (Михајловић, 2014, стр. 270).

Садржаји који се односе на књижевност старог века у иновираним програму за први разред нису претрпели никакве измене у односу на програм из 1990. године, док је у најновијем програму проширен број текстова из *Библије*.<sup>18</sup>

Након *Књижевности старог века* у новом програму наставе и учења налази се наставна тема *Народна књижевност*, док је у претходним документима то била *Средњовековна књижевност*. Ове две наставне целине само су замениле своја места у структури програма. У оквиру народне књижевности из иновираних програма (2011) изостављене су веома вредне народне епске песме *Кнежева вечера* и *Ројство Јанковић Стојана*, као и многи захтеви за упознавањем појмова које су ученици у оквиру народне књижевности усвајали на основу програма из 1990. године, чиме су проширивали своја знања о српској историји и традицији, те развијали општу културу.<sup>19</sup> У иновирани документ унете су народна епска песма и народна приповетка *Змија младожења*, народна епска песма *Комади*

дичар Вељко Брборић и којим је било обухваћено пет српских гимназија показали да је код ученика првог разреда на трећем месту по читаности управо ово дело, одмах после *Антијоне* и *Ромеа и Јулије* (<https://www.politika.rs>, 3. 3. 2008). Кишово дело се поново нашло у програму 2018. године, али у склопу *Изборних садржаја* (Правилник о програму наставе и учења, 2020, стр. 10). Поред Кишових *Раних јага*, и *Прича о њричању* Горана Петровића пребачена је у изборни блок.

<sup>18</sup> Поред *Лејнде о јојоју* из *Старог завешта* изучавају се и *Прва књија Мојсијева* и *Пјесма над њјесмама*.

<sup>19</sup> Тако, на пример, у иновираним програму нису помињани појмови: магијски начин мишљења, магична моћ речи, интензивност колективних осећања, нивелираност мишљења, усмени стваралац као представник своје средине, идентификовање слушаоца с казивачем, рецензија усмене средине, општење и васпитање усменим путем, историјско предање, нити јунаци као васпитни узор своје средине (Правилник о плану образовања, 1990, стр. 17). Оваквих исхода учења нема ни у актуелном програму наставе и учења.

од различнијех косовскијех њјесама и Бој на Мишару. У односу на њега, у реформисаном програму наставе и учења нашли су се још и народна митолошка песма (по избору) и народне бајке словенских и других народа (по избору). У програм је враћена народна епска песма *Ройсџиво Јанковић Сџојана*, а народна епска песма *Марко њије уз рамазан вино* замењена је бугарштицом *Марко Краљевић и браћџ му Андријаш*.

У садржајима из средњовековне књижевности разлика између програма из 1990. године и иновираног документа из 2011. године је било и оне су се најпре односиле на градиво о Тирилу и Методију и њиховим ученицима, најстаријим словенским писмима, старословенском језику и његовим рецензијама, те најстаријим споменицима јужнословенске културе, које је из тематске целине *Средњовековна књижевностџ* пребачено у део о историји књижевног језика код Срба, где тематски и припада. Такође је замењен одломак из *Жиџија десџоџа Сџефана Лазаревића* Константина Филозофа.<sup>20</sup> Све ове измене задржане су и у најновијем програму наставе и учења. Једина измена која није сачувана у документу из 2018. године односи се на Теодосијеву *Службу Светџом Сави* (прва песма, други канон), која је 2011. унета у програм, али је из најновијег документа изостављена.

Промене „које су извршене у оквиру епохе хуманизма и ренесансе тичу се само прекомпоновања одређених садржаја. Наиме, у иновираном програму су се, поред Франческа Петрарке, Виљема Шекспира и Мигела де Сервантеса, у овом делу програма нашли и Данте Алигијери и Ђовани Бокачо с одломцима из *Божансџивене комедије* и *Декамерона*, који су се, према документу из 1990. године, изучавали у оквиру лектуре.<sup>21</sup> У програму из 2011. године су били задржани и дубровачки представници ренесансе Шишко Менчетић (*Први њоџлед*), Џоре Држић (*Горчије жалосџи јесу ли џди кому*) и Марин Држић (*Дундо Мароје* и *Новела од Сџанца*), те хрватски писац Иван Гундулић као представник барока и класицизма, додуше с нешто ужим избором текстова“ (Михајловић, 2014, стр. 271–272).<sup>22</sup> У програму наставе и учења који је тренутно на снази, у његовом обавезном делу, осим Марина Држића, где се ученици и наставник опредељују за једно од његова два понуђена дела, више нема дубровачких петраркиста,

<sup>20</sup> До сада је то био одломак који говори о смрти Краљевића Марка и Косовској бици, а сада је то опис града Београда.

<sup>21</sup> Овако издвојеног сегмента – лектуре у програму из 2011. године није било, па је самим тим из њега изостављен и *Избор из њоезије савремених њесника њрема избору ученика и настџавника* (Д. Радовић, М. Анџић, Љ. Симовић), који се у претходном програму налазио управо у *Лекџири* (Правилник о плану образовања, 1990, стр. 18).

<sup>22</sup> Према програму из 1990. године, из Гундулићевог *Османа* проучавали су се одломци из I и VIII певања, данас само из првог. Изучавало се и дело *Сузе сина размеџноџа* (*Ш џлач, Сџознаје*), које је из програма изостављено 1992. године (Правилник о изменама и допунама, 1992, стр. 1).

што свакако представља пожељно растерећење. У оквиру *Изборних садржаја* остављена је могућност да наставник у договору с ученицима може обрађивати песме петраркиста по избору, без јасних смерница који то песници могу бити. У актуелном програму епоха барока и класицизма пребачена је у други разред.

Захваљујући последњој реформи, програм наставе и учења за први, као и за сваки наредни разред завршава се програмском целином *Изборни садржаји*, која доноси текстове различитих жанрова из српске и светске књижевности, а чији су аутори представници различитих епоха. Овај корак у реформи био је неопходан и посебно га треба похвалити. У овом делу документа одступа се од књижевноисторијског принципа. У *Ујујсјиву за дидактичко-методичко осјваривање програма* наглашава се следеће: „*Изборни садржаји* допуњавају обавезни део програма. Наставник је у обавези да у договору са ученицима уз обраде књижевних дела из обавезног програма обради осам дела из изборног програма“ (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 14). Исти број дела из изборног блока потребно је обрадити и у наредним разредима.

Реформисани програм наставе и учења за други разред формално се разликује од актуелног гимназијског програма за први разред (План и програм наставе и учења, 2020, стр. 182–183). Наиме, у табелама актуелног документа за другу годину гимназије сада се, осим *Исхода* и *Тема*, налазе и *Сјандарди*, и то у првој колони. У колони насловљеној као *Теме и кључни појмови садржаја програма* дати су само називи епоха које ће се изучавати, док су дела предвиђена и препоручена за интерпретацију наведена испод табеларног приказа, у делу текста насловљеном као *Ујујсјиво за методичко-дидактичко осјваривање програма*. Овакво решење, чини се, отежава прегледност при тумачењу документа и захтева истовремено хоризонтално и вертикално праћење текста програма, што може само да отежа посао наставницима приликом израде њихових планова рада. У том смислу, дакле формално, програм за први разред знатно је прегледнији.

У структури актуелног програма књижевности за други разред гимназије, са чијом се применом у школама почело школске 2019/2020. године, прва тематска целина јесте *Барок у европској књижевности и барокне тенденције у српској књижевности*. Осим изостављања из програма дела *Осман* Ивана Гундулића, у оквиру ове епохе значајнијих садржајних измена није било. Обавезни садржаји не разликују се од ранијих докумената, осим што је у актуелном програму прецизирано које је текстове Гаврила Стефановића Венцловића и Захарија Орфелина неопходно прочитати (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 184). У оквиру епохе просветитељства изучава се стваралаштво Доситеја Обрадовића (*Писмо љубезном Хараламију* и *Животи и прикљученија* – одломак, а од последње реформе

и песма *Воспјани Србије*<sup>23</sup>), а у оквиру класицизма Јован Стерија Поповић (*Тврдица*). У вези са овом епохом, у упутству за реализацију изборних садржаја наглашава се да „наставници могу понудити ученицима упознавање са делима савремене књижевности која одражавају барокни дух времена или поглед на свет, као што је поезија Милосава Тешића [...] или роман Радослава Петковића *Судбина и коменџари* чија је радња смештена у 18. век...” (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 185).

У оквиру епохе романтизма се, у односу на претходне епохе, очекивано, изучава више писаца и дела и из светске и из српске књижевности. У односу на програм из 1991. године, 2011. године, из тада иновираног програма, изостављени су били Шандор Петефи (*Слобода светиња*), Људевит Гај (*Пројас* (Даница Илирска – одломак)), Константин Миладинов (*Туја за јујом*), Иван Мажуранић (*Смрти Смаил-аге Ченџића*), Франц Прешерн (*Сонетни венац*) и Аугуст Шеноа (*Сељачка дуна* – одломак), дакле, углавном представници јужнословенске књижевности. Људевит Гај, Константин Миладинов и Аугуст Шеноа из програма су изостављени још 1992. године. Такође је изостављено дело Ђуре Јакшића *Јелисаветица кнегиња црногорска* (одломак). Садржаји који се односе на рад Вука Караџића на реформи језика и правописа и на његов лексикографски рад из овога дела програма 2011. године пребачени су у први разред, у одељак *Историја књижевних језика код Срба*, што је свакако представљало боље решење. Према данас важећем програму, ови се садржаји поново обрађују у другом разреду, али у оквиру наставе језика и тематске целине *Историја српској књижевној језика*, чиме се стиче могућност повезивања наставе језика и књижевности када се у оквиру епохе романтизма ученици поново срећу са стваралаштвом Вука Караџића.

Новину представља и чињеница да су у актуелном програму наставе и учења садржаји епохе романтизма распоређени по мотивима који се јављају у одабраним текстовима. Овај програм доноси следећа освежења у садржајима: са поетиком романтизма ученици се више не упознају преко поетског текста *Предговор Кромвелу* Виктора Игоа, већ преко Новалисових фрагмената, писаних као програмски текстови (цртице). Изучава се и *Гавран* Едгара Алана Поа, који је био и део иновираног програма из 2011. године, а у изборним садржајима нуде се и Поове приповетке *Паг куће Ашерових* или *Маска Црвене смрти*, те роман Мирјане Новаковић *Свирах и њејов слуја*, у коме се обрађују сличне теме. Поема *Цијани* Александра С. Пушкина такође је пребачена у ову тематску целину. Део изборних садржаја чини и Његошева песма *Ноћ скујља вијека*, што сматрамо одличним избором састављача програма, јер је то песма која представља

<sup>23</sup> Изучавање ове песме свакако је значајно за гимназијалце јер она представља сублимацију свих просветитељских идеја дубоко прожетих националном самосвесношћу и традицијом (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 185).

ремек-дело наше лирике, те би у некој од наредних реформи могла да постане и обавезни садржај. Из програма су изостављени *Ђачки расипанак* Бранка Радичевића и *Ђулићи* Јована Јовановића Змаја, али се и даље тумаче Радичевићева песма *Кад млигијах умрећи* и избор песама из Змајеве збирке *Ђулићи увеоци*.

Карактеристике и значај епохе реализма уочавају се и разумеју на програмским текстовима Оноре де Балзака (*Предговор Људској комедији* – одломак) и Светозара Марковића (*Певање и мишљење* – одломак). У оквиру садржаја епохе реализма у иновираном наставном програму из 2011. године, као и 1991, изучавала се *Ана Карењина* Лава Н. Толстоја, док се, поред *Ревизора* Николаја В. Гогоља, према овом документу изучавао и *Шињел*. У најновијем програму наставе и учења се од Гогољевих дела међу обавезним садржајима налази само *Шињел*, док *Ревизора* нема ни у изборном блоку, што свакако представља његову велику мањкавост. Из ове програмске целине је још 1992. године изостављен *Вукадин* Стевана Сремца, а у најновијем програму нема више ни *Зоне Замфирове*, већ ученици могу бирати између *Ибиш-аје* и *Кир Гераса*, што је такође решење вредно дискусије. Дело Бранислава Нушића *Народни посланик* замењено је делом *Госпођа министарка*, а заступљени су и Јаков Игњатовић (*Вечити младожења*), Милован Глишић (*Глава шећера*), Лаза Лазаревић (*Ветар или Швабица*), Домановићева приповетка *Даниа* (раније је изучавана и приповетка *Вођа*), те Матавуљева приповетка *Поваретиа* (у програму из 2011. године заступљени су били текстови *Ошкојац* и *Била и Београдска деца*).<sup>24</sup> Поједине од наведених измена, као што су изостављање Гогољевог *Ревизора*, Сремчеве *Зоне Замфирове*, Домановићевог *Вође*, требало би преиспитати.

Значајну новину представља чињеница да је Војислав Илић пребачен у трећи разред, у целину *Модерна у европској и српској књижевности*, а поједина дела Иве Андрића су из трећег разреда пребачена у *Реализам*, чиме је у концепцији средњошколског наставног програма нарушен књижевноисторијски принцип. Овакав корак у најновијем програму наставе и учења образложен је следећим аргументом: „Сублимација уметничких тенденција из обрађиваних књижевних праваца и модернистичког израза сагледаће се на делу Иве Андрића, његових антологијских приповедака: *Пути Алије Берзелеза* [...]; *Мост на Жети* [...]; *Аникина времена*...“ (План и програм наставе и учења, 2020, стр. 186).

Актуелни програм за други разред садржи 18 књижевних дела која су сврстана у *Изборне садржаје*.

<sup>24</sup> Још давне 1992. године из програма су изостављени хрватски писци Анте Ковачић (*У рејисирајури – Дејинство Ивице Крчмановића*) и Јанко Керсник (*Сељакова смрт*), а нешто касније и Силвије Страхимир Крањчевић (*Мојсије*), што је, сходно тадашњим друштвено-историјским приликама, било потуно очекивано и логично.



Програм из 1991. године је у трећем разреду почињао представницима модерне у европској и југословенским књижевностима, а иновирани програм из 2011. године почињао је модерном у европској и српској књижевности. „До ове измене дошло је 1992. године, када су, у складу с њом, из програма изостављени хрватски писац Владимир Назор (*Шума сјава*) и словеначки писац Отон Жупанчич (*Ти цвеште мој шајансџивени*), а нешто касније и Антон Густав Матош (*Јесење вече* и *Нойурно*) и Иван Цанкар (*Краљ Бешајнове*). Српски песници који су у документу из 1991. године били заступљени трима песмама, у иновираном програму били су заступљени двома, а они који су били заступљени четирма – трима. Тако су из програма 2011. године остале песме *Моја ошацибина* Алексе Шантића, *Сунцокреши* Јована Дучића, *Наслеђе* Милана Ракића, *Родна људа* Симе Пандуровића и дело *Јазавац њед судом* Петра Кочића. Поменути изменама програм је био делимично растерећен, а ученицима је ипак остављено довољно могућности да на текстовима који су задржани стекну знања о стваралаштву поменутих писаца“ (Михајловић, 2014, стр. 273), што је представљало добро решење. У програм је унета само песма *Можда сјава* Владислава Петковића Диса.

За разлику од иновiranог програма из 2011. године, план и програм наставе и учења из 2020. доноси прецизан број часова за сва три предметна подручја. За књижевност је планирано укупно 80 часова, а садржаји су подељени у три тематске целине, од којих новину представља трећа – *Дијалој књижевних ејоха*. Када је избор текстова у питању, песма *Албајрос* Шарла Бодлера замењена је песмом *Чииаоцу*, а збирка песама *Цвеће зла* уводи се у изборни садржај. Поред песме *У њозну јесен* Војислава Илића (раније су у програму биле песме *Сиво*, *суморно небо* и *Зайочени исјочник*), чије се дело досада обрађивало у оквиру епохе реализма, у тематској целини *Модерна у европској и српској књижевности* задржана је *Искрена њесма* Алексе Шантића, *Сунцокреши* и *Јабланови* Јована Дучића, и у изборном блоку путописи *Градови и химере*, а од Дисових се, уз песму *Можда сјава*, према најновијем програму изучава и песма *Тамница* (која је 2011. била само у програму друштвено-језичког смера), чиме се Дисовој поезији, сасвим заслужено, даје више простора. Тумачи се и песма *Плава љробница* Милутина Бојића, која је до овога програма била део тематске целине *Међурајина и рајина књижевности*. Поред текстова Борисава Станковића (*Нечистија крв* и *Кошћана*) и Петра Кочића (*Мрачајски љрош*), који су и досада били у програму, у најновијем документу нашла се и збирка прича Исидоре Секулић *Сајућници*.<sup>25</sup> Два критичка текста Јована Скерлића део су изборног садржаја.

<sup>25</sup> До најновијег програма са стваралаштвом Исидоре Секулић ученици гимназије упознавали су се на примеру збирке прича *Хроника љаланачкој љробља*, с посебним освртом на причу *Госја Нола*, и то у оквиру тематске целине *Међурајина и рајина књижевности*.

Иновирани наставни програм из 2011. године је у садржајима из *Међурајине* и *рајине књижевности* у односу на документ из 1991. године донео новине које су се углавном тичале изостављања дела већине хрватских писаца, што је било потпуно очекивано. „Из програма су још 1992. године изостављени Јуре Каштелан (*Свијетлиш у њимини*), а нешто касније и Тин Ујевић (*Свакидашња јадиковка* и *Колајне* – избор), Иван Горан Ковачић (*Јама*) и Добриша Џесарић (*Облак* и *Поврајак*), као и македонски писци Ацо Шопов (*Очи*) и Коста Рацин (*Берачи дувана*). Такође су изостављени и Исак Самоковлија (*Рафина авлија*) и српски писац Вељко Петровић (*Салашар*). Ваља истаћи да се хрватски писац Мирослав Крлежа с драмом *Господа Глембајеви* задржао и у иновираним програму за трећу годину, свакако потпуно заслужено“ (Михајловић, 2014, стр. 274). Ове измене сачуване су и при последњој реформи, с том разликом што је у програм 2020. године, након скоро двадесет година, враћена поема *Свакидашња јадиковка* Тина Ујевића, такође оправдано.

У актуелном програму *Међурајина* и *рајина књижевности* почиње се садржајима који се односе на усвајање манифеста као књижевног жанра, и то представља веома значајну новину. Ученици су до овога програма често могли да се сусретну с различитим програмским чланцима, али се није довољно пажње посвећивало одликама манифеста као посебног жанра. У најновијем документу ученици поменути знања имају прилике да стичу упознајући се с чланком *Манифест експресионистичке школе* Станислава Винавера. У оквиру светске књижевности, поред Кафкиног *Процеса*, ученици се упознају и с приповетком *Преображај*, а новину представљају и дело Л. Ф. Селина *Путовање на крај ноћи* – један од најбољих антиратних романа свих времена, те приповетке Томаса Мана *Смрт у Венецији* или *Тонио Крејер*. У *Изборне садржаје* ушла је драма *Лујкина кућа* Хенрика Ибсена, поезија Пабла Неруде и *Градинар* Рабиндрата Тагореа, који је досада био обавезна лектира. Такође се нуде и роман *Портрет уметника у младости* Џејмса Џојса, *Госпођа Даловеј* Вирџиније Вулф и *Демидан* Хермана Хесеа. Ови романи први пут су своје место нашли у гимназијским наставним програмима.

У оквиру српске књижевности освежење представља збирка песама *Лирика Ишаке* Милоша Црњанског и његов роман *Дневник о Чарнојевићу* (досада су се обрађивали само песма *Суматра* и роман *Сеобе*), а шира знања ученици стичу и о стваралаштву Момчила Настасијевића, чија се приповетка *Зайис о даровима моје рођаке Марије* први пут нашла у наставном програму. Стваралаштво Црњанског и Настасијевића ученици могу додатно упознати и кроз изборне садржаје (в. Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 426). Чини се да су у реформисаном гимназијском програму највише простора добила управо ова два писца. Романи *Људи њоворе* Растка Петровића и *На Дрини ћуприја* Иве Андрића

задржани су у најновијем документу, док је Хана Оскара Давича изостављена. Како у актуелном програму нема засебно дефинисане лектуре, из њега су изостављени Михаил Шолохов с делом *Тихи Дон*, Ернест Хемингвеј с романом *Сћарац и море*, *Избор из лирике европске модерне* и *Избор из међурајинне поезије*. Изостављање наведених романа из програма актуелни документ свакако осиромашује, јер је реч о репрезентативним делима светске књижевности с којима би један гимназијалац ипак требало да се у току средњошколског образовања упозна.

Структурну и садржајну новину у тренутно важећем програму наставе и учења представља и увођење тематске целине *Дијалој књижевних епоха*, у оквиру које се наставнику нуде различити предлози за читање у дијалогу епоха. У самом документу наведени су и примери: „Роман *Зовем се Црвено*, нобеловца *Орхана Памука*, својом причом о Цариграду у 16. веку, сатканом од низа гласова који се укрштају и граде слику оријента тога доба [...] може се читати у дијалогу са *Андрићевим* ремек-делом *На Дрини ћурија...*“ (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 427).

У четвртој разреду у ранијим програмима гимназије тематско подручје *Књижевности* почињало је сегментом *Проучавање књижевности дела*. У односу на програм из 1991. године, у иновираним (2011) изостављен је био део који се односи на слојевиту структуру књижевноуметничког дела – слој звучача, слој значења, слој света дела, слој идеја и динамичност структуре. Дела предвиђена за обраду у иновираним програму такође су се доста разликовала у односу на претходни: Бранко Миљковић (*Вайра и нишита*) и Владан Десница (*Прољећа Ивана Галеба*) били су изостављени из иновираним документа, а у програм су 2011. године унети текстови *Штиа ли ти сиречи* Десанке Максимовић, *Научиће ијесан* Миодрага Павловића, *Манасија* Васка Попе и *Човек који је јео смрт* Борисава Пекића. *Хамлеј* Виљема Шекспира, *Фауст* Јохана Волфганга Гетеа, *Злочин и казна* Фјодора Достојевског и *Мајстор и Марјарија* Михаила Булгакова пребачени су у овај део програма из лектуре (в. Михајловић, 2014, стр. 274), док су следећи текстови, који су такође били њен саставни део, изостављени: *Избор из швајцарске лирике XX века* (Одн, Сезар, Превер, Пастернак, Ахматова, Цветајева, Бродски, Сенгор, Сајферс), *Избор из савремене југословенске књижевности* (Б. Шћепановић, М. Бећковић и др.) и *Избор књижевних кристалика и есеја* (И. Секулић, Б. Михајловић, П. Џацић, М. Павловић, Н. Милошевић, С. Лукић).

Садржаји који се односе на савремену књижевност претрпели су највише измена, што је и очекивано. Наиме, измене у овој тематској целини, с обзиром на њено одређење (*савремена књижевност*), неопходно је чинити редовно. „Оне су, уколико се врше уз примену адекватних критеријума, добродошле, јер се књижевност развија, појављују се нови писци с новим

делима, поједини књижевноуметнички текстови губе на актуелности, док други добијају на значају, а сва та кретања у књижевној уметности и књижевној критици нужно је испратити и у наставном програму. У складу с тим начелима, у иновираним програмима су, у односу на документ из 1991. године, из ове целине изостављени хрватски писци Весна Парун (*Ти која имаш невиније руке*) и Ранко Маринковић (*Руке*), словеначки писац Едвард Коцбек (*Речи умиру*), македонски писац Блажо Конески (*Везиља*), српски писци Михајло Лалић (*Лелејска јора*), Антоније Исаковић (*Кроз прање неба*) и Александар Тишма (*Ујошреда човека*), а у програм су унети Васко Попа (*Избор песама*), Стеван Раичковић (*Сейшемдар*), Бранко Миљковић (*Поезију ће сви писати*), Иво Андрић (*Труи*), Умберто Еко (*Име руже*). *Хазарски речник* Милорада Павића, који се раније обрађивао у оквиру лектуре, у иновираним програмима такође се нашао у сегменту *Савремена књижевност*, као и приповетка *Башта сљезове доје* Бранка Ћопића и збирка песама *Тражим љомиловање* Десанке Максимовић, које су се према програму из 1991. године изучавале у оквиру сегмента *Проучавање књижевних дела*“ (Михајловић, 2014, стр. 275). Ове измене су у то време донеле прекопотребно растерећење наставног програма, те допринеле његовом осавремењивању.

Након последње реформе концепција гимназијског програма промењена је у односу на дотадашњу. Наиме, у овом делу актуелног документа потпуно је изостављена тематска целина *Проучавање књижевних дела*, а у оквиру наставне теме *Послератна и савремена књижевност* одступа се од књижевноисторијског принципа. У документу се наглашава да је „програм наставе и учења за област Књижевност у 4. разреду конципиран тако да ученици обраде корпус дела послератне српске и светске књижевности, а са усвојеним теоријским апаратом савладају и нека од највећих дела ранијих епоха која тематски корелирају са двадесетовековном књижевношћу“ (Правилник о плану и програму наставе и учења, 2020, стр. 440). У програму су задржана дела *Сиранац* Албера Камија и драма *Чекајући Годоа* Семјуела Бекета. Преко романа *Мајстор и Мартирија* Михаила Булгакова, драме *Хамлет* Вилијама Шекспира, романа *Злочин и казна* или *Браћа Карамазови* Фјодора М. Достојевског, те Гетеовог *Фауста* остварује се дијалог књижевних епоха. Од српских дела заступљени су збирка песама *Кора* Васка Попе, песме *Научиће њјесан* и *Пробудим се* Миодрага Павловића, збирка песама *Вајра и нишпа* Бранка Миљковића (које 2011. године није било у програму), док је збирка песама *Тражим љомиловање* Десанке Максимовић изостављена. Од прозних дела изучавају се *Проклећа авлија* Иве Андрића, *Корени Добрице Ћосића*, *Дервиш и смрт* Меше Селимовића, *Енциклопедија мртвих* Данила Киша, *Хазарски речник* Миодрага Павића; Борисав Пекић је у овом документу представљен делом *Нови Јерусалим* (у програму из 2011. то је било дело *Човек који је јео смрт*).

У овом програму су се, за разлику од претходних, нашли и Борхес (приче *Вавилонска кула* или *Врџ са сџазама које се рачвају*) и Иван В. Лалић са збирком песама *Писмо*.

У оквиру изборних садржаја ученицима се нуде различита дела постмодернистичког прозног израза у светској и домаћој прози као што су *Животињска фарма* Џорџа Орвела, *Име руже* Умберта Ека, *Ако једне зимске ноћи неки њуџник* Итала Калвина, *Шала* Милана Кундере, *Улоја моје њородице у светској револуцији* Боре Ђосића, *Ојсада цркве Светиој Сјаса* или *Сиџичарница код Срећне руке* Горана Петровића, *Очеви и оци* Слободана Селенића, *Лаџум* Светлане Велмар Јанковић, *Мамац* Давида Албахарија, *Усџа њуна земље* Бранимира Шћепановића, *Лилика* Драгослава Михаиловића, збирка песама *Каранџин* Раше Ливаде, циклус песама *Зайиси о црном Владимиру* Стевана Раичковића, роман *Ојрошџајни дар* Владимира Тасића и *Миленијум у Београду* Владимира Пиштала. Романи *Прољећа* Ивана Галеба Владана Деснице, *Лелејска њора* Михајла Лалића и *Ујоџреба човека* Александра Тишме, који су 2011. године били изостављени, у најновијем документу нашли су се у изборним садржајима.

Тематско подручје *Књижевност* се у наставним програмима из 1990/1991. године и 2011. године у сваком разреду завршавало дефинисањем књижевнотеоријских појмова које је на одређеном узрасту требало усвојити. Они су у иновираним програму били без измена у односу на програме из 1990. и 1991. године. Овакве наставне целине, нажалост, у актуелном, реформисаном документу нема, што наставницима може представљати потешкоћу јер немају прецизне смернице о томе које књижевнотеоријске појмове на одређеном узрасту ученици треба да усвоје.

### Закључак

Анализа тренутног стања у гимназијском образовању, којом смо се у раду бавили, те садржаја које доносе наставни програми за српски језик – предметно подручје *Књижевност* показала је да су изналажење квалитетнијих садржаја и метода рада, те решавање свих важнијих питања да би се што успешније реализовали задаци које је друштво поставило за циљ у стратегији и процесу његовог јачања и даље актуелни. И данас се велики број педагога, методичара, стручњака, завода, школа и института бави разним научним, стручним, друштвеним и практичним испитивањима како би рад у гимназијском образовању био квалитетнији и успешнији.

Да би се у овом процесу напредовало, неопходно је имати одговарајуће механизме за праћење ефеката увођења и спровођења сваке реформе, што би тимовима који раде на њима било од значајне помоћи. „Процењивање наставних планова и програма годинама уназад вршило

се без стандардизованих критеријума и инструмената, којих, нажалост, ни данас нема. Без поуздане методологије евалуације не може се дати валидан суд о ваљаности било ког наставног програма. За вредновање програма наставе и учења врло је битно да се обезбеди тимска процена од стране свих учесника у настави и заинтересованих субјеката. У процес евалуације спада њихово истраживање и праћење које подразумева активно учешће научних и стручних институција и тела (инспекција, надзор, педагошки саветници, стручни органи школе итд.)“ (Михајловић, 2014, стр. 249), али је неопходно да у процесу не само формално већ и активно, учествују и сами наставници, чиме се добијају најпоузданији подаци до којих се долази емпиријски. Тек тада се могу доносити одговорне одлуке о томе који би садржаји требало да се укључе у неки програм.

Недостатак припремљених механизма евалуације један је од разлога што последња реформа гимназијских програма, иако је планирана веома дуго, а њено увођење одлагано више пута, ни данас, када је коначно заживела, није дефинитивно завршена (пројекат велике матуре још увек није почео да се примењује). Проблем вредновања реформи додатно отежава чињеница да је за извођење закључака о ефикасности реформских поступака често потребно више година, а како се овде ради о четворогодишњем школовању кроз које пролази једна генерација ученика, и деценије.

Узроке спорим и компликованим процесима измена наставних планова и програма у Србији треба тражити и у врло компликованој и биروقратизованој процедури њихове израде, а потом, што процес додатно успорава, и њиховог усвајања. Последњих година гимназијско образовање у Србији изложено је и другим проблемима – удео гимназијског образовања у односу на остало средњошколско образовање много је мањи него у другим европским земљама; незадовољавајућа је селекција ученика – у гимназије више не одлазе најбољи ђаци итд. (Стратегија образовања у Србији, 2012, стр. 32–33).

Компарирајући наставне садржаје програмске целине *Књижевности* у гимназијским наставним програмима од деведесетих година прошлог века до данас, да се закључити да је већина учињених измена ишла и иде у добром правцу, али да дефинитивно има још много тога што треба мењати. Наиме, преовлађујуће је мишљење директних и индиректних учесника у наставном процесу да најважнији проблем више није избор садржаја, већ начин на који се реформе планирају, уводе и реализују. Додатни проблем представља и реализација планираног градива. Наиме, у свим средњим школама, па и у гимназијама, влада криза читања, читалачка писменост (разумевање текста и способност рада на тексту) врло је ниска, језички садржаји се избегавају, а језичка култура је на врло ниском нивоу. Све то – нечитање или читање сажимањем осакаћених текстова, те занемаривање наставних јединица из граматике и правописа, за последицу има

многобројне функционално недовољно писмене свршене средњошколце, те у наставној пракси свакако више пажње треба посветити тим проблемима у односу на саме садржаје. Такође је важно да при избору књижевноуметничких текстова који ће се наћи у програму више треба уважавати захтеве које постављају психологија, педагогија и дидактика, а много мање оне на које утичу друштвено-историјске околности и национални интереси.<sup>26</sup>

Сви педагози, методичари и наставници практичари који директно учествују у реализацији наставних програма слажу се у томе да наставу књижевности не би требало заснивати на једнообразним и унапред детаљно прописаним програмским садржајима, јер би то, као што је доскора било, спутавало многе ученике у развијању својих индивидуалних склоности и интересовања. Садржаје из књижевности треба континуирано мењати, али је у тим процесима нужно наћи меру између оних које треба унети у програм и оних који су већ добили позитивну потврду у школама. Грешке попут оне начињене у најновијем гимназијском програму за четврти разред, из кога је изостављена збирка песама Десанке Максимовић *Тражим ѝомиловање*, а која се сматра каноном у српској књижевности, не би се смеле догађати. Да би се такви пропусти избегли, наставу књижевности треба мењати у правцу којим се већ кренуло – повећати проценат изборних књижевноуметничких текстова. „Савремени програми морају имати такву структуру да се делом својих садржаја могу прилагођавати типу социјалне средине у којој се реализују и конкретним материјалним условима, што подразумева знатно већу професионалну аутономију школе и наставника у њиховом креирању. Ка овом циљу усмерена је и стратегија развоја гимназијског образовања у Србији у наредним годинама. Ове препоруке добијају на снази и подсећањем на чињеницу да данас готово сви ученици многа своја знања и искуства стичу и ван школе. Путем интернета и других различитих могућности које пружају савремене информационо-комуникационе технологије ученици данас стичу знатан део својих знања из различитих научних и уметничких области, те у будућим програмима и таквом начину усвајања знања треба посветити довољно пажње. Уколико желимо боље резултате у гимназијском образовању уопште, што пре се морамо ослободити увреженог схватања да знања превасходно проистичу из наставе“ (Михајловић, 2014, стр. 348). Зато ученике плански морамо усмеравати ка осталим могућностима самообразовања, чиме се такође може знатно допринети интелектуалном, социјалном и емоционалном аспекту развоја ученичке личности, те развоју компетенција које ће их припремити за честе и брзе промене у савременом свету.

<sup>26</sup> Ову тезу најексплицитније нам потврђује избор писаца и дела у програмима бивших истојезичних република СФРЈ (в. Михајловић, 2014, стр. 315–330).

*Литература*

- Михајловић, Ј. (2014). *Наставни планови и програми за мајерњи језик на некадашњем српскохрватском јоворном јодручју – контрарастивна анализа* (одбрањена докторска дисертација). Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- Павићевић, М. и Петровић, Д. (2015). Разлике између формалног, неформалног и информалног образовања. *Зборник радова Училијског факултета*, 9, 103–113.
- Правилник о изменама и допунама Правилника о плану и програму образовања и васпитања за гимназију (1992). *Просветни јласник*, бр. 3, стр. 1–2.
- Правилник о наставном плану и програму за гимназију. (2013). *Просветни јласник*, бр. 4.
- Правилник о наставном плану и програму за гимназију. (2014). *Просветни јласник*, бр. 5.
- Правилник о наставном плану и програму за гимназију. (2015). *Просветни јласник*, бр. 4.
- Правилник о наставном плану и програму за гимназију. (2016). *Просветни јласник*, бр. 11 и бр. 13.
- Правилник о наставном плану и програму за гимназију. (2011). Преузето са: [www.pdis.org.rs](http://www.pdis.org.rs).
- Правилник о плану образовања и васпитања за гимназију и програму образовања и васпитања за I разред. (1990). *Просветни јласник*, бр. 5, 1–8.
- Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију. (2020). *Просветни јласник*, бр. 4.
- Програм образовања и васпитања за II, III и IV разред гимназије. (1991). *Просветни јласник*, бр. 3, 1–14.
- Стратегија образовања у Србији до 2020. године. (2012). *Службени јласник*, бр. 107/2012, 12–50.
- Ваћевић, Ј. (2006). „Pogled unazad“: Antropološka analiza uvođenja usmerenog obrazovanja u SFRJ. *Antropologija*, 1, 104–126.
- Šuvar, S. (1977). *Škola i tvornica: u susret reformi odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/reforma-bez-koncepcije-gimnazije-bez-sustinskih-promena/>, 12. 6. 2022.
- <http://pdisni.wordpress.com/2011/07/28/fbg-reforma-gimnazije-ma-vredelo-je/>, 2. 7. 2011.
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/34981/Nekada-Ane-Karenjina-sada-Sponzorusa>, 3. 3. 2008.
- <https://www.zuov.gov.rs/starisajt/reforma-gimnazija/index.html>.



Jelena D. MIHAJLOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica  
Faculty of Philosophy  
Department of Serbian Language and Literature

## Teaching Literature in Comprehensive Secondary School Curricula in Serbia (from 1990 to the Present)

### Summary

The paper provides a diachronic overview of curricula for Serbian Language and Literature courses in secondary schools from 1990, when comprehensive secondary schools were reinstated into the education system of the Republic of Serbia, to present day. The structure and contents of the literary elements were monitored, analyzed, and contrasted. The aim of the curricula analysis in the indicated period is to ascertain and explain the positive and negative aspects of previous reforms to which literary content was exposed, and to, in accordance with the obtained results, draw appropriate conclusions and provide recommendations for their future improvements.

*Keywords:* education; comprehensive secondary school; curriculum; curriculum structure; teaching literature.



Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).